

Nagy Imola

A PATOLÓGIA ÉS AZ ABNORMALITÁS KÉRDÉSE AZ ÉSZLELÉS FENOMENOLÓGIÁJÁBAN

Absztrakt

Annak ellenére, hogy az emberi tapasztalat általános szerkezetének a leírását tűzik ki célul, a fenomenológia első generációs szerzői viszonylag ritkán írnak a tudat és a tapasztalat abnormalitásának kérdéséről. A téma első, hangsúlyosabb tematizálása véleményem szerint Merleau-Ponty korai művéhez, *Az észlelés fenomenológiájához* kapcsolható. A normalitás-abnormalitás fogalmai itt is főként az észleléssel és a fenomenális testtel kapcsolatban merülnek fel – akárcsak Husserlnél –, e műben azonban már nem egy konstituáló tudat és egy pszichofizikai test paradoxonokkal terhes összefüggérendszerében, hanem egy megtestesült tudat, egy eleven test értelemalkotó működésének a keretében. Ebben az ún. egzisztenciális kontextusban mind a normalitás mind az abnormalitás az eleven test világhoz való alkalmazkodási képességként nyer értelmezést. Előadásomban az anomáliás tapasztalat, illetve a patológiás tudatműködés négy, *Az észlelés fenomenológiájában* részletesen elemzett esetét tekintem át. Közben pedig a következő kérdésekre keresem a választ: Milyen differenciákat mutathatunk fel Merleau-Ponty szerint az ún. normális tapasztalati szerveződés és az abnormalis között? Fenomenológiai szempontból mit tár fel számunkra ez az abnormalis tudati működés és tapasztalati szerveződés?

Kulcsszavak: normalitás, abnormalitás, patológia, fenomenális test, testséma, hallucináció, szexuális diszfunkció, intencionalitás

57

THE PROBLEM OF PATHOLOGY AND ABNORMALITY IN THE *PHENOMENOLOGY OF PERCEPTION*

Abstract

Although first-generation phenomenologists set out to describe the general structure of human experience, they comparatively seldom address the question of abnormality in consciousness and experience. In my view, the first sustained thematization of the topic can be associated with Merleau-Ponty's early work, *Phenomenology of Perception*. As in Husserl, the concepts of normality and abnormality arise chiefly in relation to perception and the phenomenal body; however, in this work they are no longer treated within a paradox-laden framework opposing a constituting consciousness to a psychophysical body, but within the sense-forming operations of an embodied consciousness, a living body. In this so-called existential context, both normality and abnormality are construed as the living body's capacity to adapt to the world. In this paper, I examine four cases of anomalous experience and pathological modes of consciousness that Merleau-Ponty analyses in detail in *Phenomenology of Perception*. I pursue answers to

the following questions: What distinctions, according to Merleau-Ponty, can be drawn between so-called normal experiential organization and the abnormal? From a phenomenological point of view, what does such abnormal functioning of consciousness and organization of experience disclose?

Keywords: normality, abnormality, pathology, phenomenal body, body schema disorder, hallucination, sexual disfunction, intentionality

1. A fantomvégtag problémája

A normális és a patológikus jelenségek helyes értelmezéséhez Merleau-Ponty szerint mindenekelőtt a test kettős természetét kell megértenünk, ehhez azonban, különös módon, épp a patológiás testtapasztalat vezet el. *Az észlelés fenomenológiája* testről szóló fejezetében Merleau-Ponty a fantomvégtag és az anozognózia jelenségeit vizsgálja meg (Merleau-Ponty, 2012, pp. 98–111).

Az ezek kapcsán felemerülő problémát az képezi, hogy a fantomvégtag és az anozognózia esetében egyaránt felfedezhetők fiziológiai és pszichikai meghatározottságok, de nem teljesen érthető, hogy ezek hogyan függenek össze. Azaz hogyan lehetséges, hogy a fantomvégtag érzetét sok esetben az elvesztésének körülményeit előhívó emlék idézi fel, vagy hogy a fantomkar érzékelt sajátosságai ugyanazok maradnak, mint a traumatikus eseményben. Továbbá miért fordulhat elő az, hogy egyeseknél a csonkolást követően kialakul, másoknál nem, és egy idő után, terápia vagy egyéb feldolgozási mechanizmus hatására egyszer csak eltűnik. Másrészt hogyan lehetséges az, hogy mindezen, a beteg személyes életkörülményeit is bevonó pszichológiai tényezők mellett a fantomszerv érzete az idegvégződés eltávolításával megszűnik.¹

A fantomvégtag jelenségének megértéséhez Merleau-Ponty szerint a fiziológiai és pszichikai tényeknek azt a közös területét vagy okozatát kell megtalálnunk, ahol láthatóvá válik e tényezők kölcsönhatása. Ez pedig az egzisztencia értelmében vett eleven test világra irányuló intenciója. A fantomvégtag jelenségére ebben a megközelítésben az a magyarázat, hogy állapotváltozása ellenére a test alapvető gyakorlati intenciói nem változnak meg. Azaz a test a csonkolás után is automatikusan úgy működik, ahogy korábban, amikor még ép karral rendelkezett. Mozgási és gyakorlati céljait szem előtt tartva továbbra is egész testként működik – például feláll, hogy kinyissa az ajtót – és így az aktuális helyzetre, a végtag hiányára egyszerűen nem figyel. Mindez azzal magyarázható, hogy reflexként és észlelésként rögzült habitusai megelőzik aktuális állapota felidézését.

¹ Az idegtudományban azóta ezt cáfolták a neurológiai vizsgálatok, vagyis egyáltalán nincs evidencia arra, hogy egy az idegvégződéseket eltávolító műtét után megszűnne a fantomvégtag érzete, sőt, néha a fantomfájdalom egy ilyen műtét után csak fokozódik. (Vö. Ramachandran & Rogers-Ramachandran, 2000)

Az reflex és az észlelés a világba ágyazott test pre-perszonális működései, melyek elválaszthatatlan összefonódásban léteznek a világgal, és anélkül működnek, hogy irányítani vagy befolyásolni tudnám őket. Nem a személyes és a tudatos, hanem a személytelen és a tudattalan megnyilvánulásai. Az észlelésben és a reflexben a test osztatlan képességként van jelen, a fizikai és a pszichológiai elválaszthatatlan egybefonódásaként. A fantomkart érzékelő személy azért nem realizálja aktuális helyzetét, mert továbbra is nyitott a világra és azokra a tevékenységekre, amiket korábban karja segítségével végzett. Nyitott arra a gyakorlati mezőre, amellyel a csonkolás előtt rendelkezett. A fantomvégtag egy hiányt fed el a cselekvések mezejében. Ezt a hiányt pedig azért nem tudja az érintett felismerni, mert korábban a „képes vagyok” és a habitus összefonódásának megbízható rendszere állt a helyén. A fenomenális testtapasztalatban a habitusnak kiemelt jelentősége van, Merleau-Ponty értelmezésében ugyanis testünk a képes vagyok tapasztalatában és ennek képzeletbeli, gondolati kivetüléseiben ismer magára. A fenomenális test tulajdonképpen nem egyéb, mint habitusok nyalábja, melyek folyamatosan kivetítik magukat az aktuális szituációba. Ilyen értelemben a fantomvégtag problémája a testséma zavarát fejezi ki. A habituális testséma rávetülését az aktuális testre, amellyel immár nem egyezik meg (Merleau-Ponty, 2012, p. 103).

A fantomvégtag, mint a fenomenológiai test patológiája bizonyos értelemben egy egzisztenciális beállítottság tünete. Az alany világon-létét, világhoz való viszonyát fejezi ki.

2. A hallucináció

Az abnormálisnak tartott tapasztalat legtipikusabb esete a hallucináció. *Az észlelés fenomenológiájában* Merleau-Ponty a hallucináció egy fontos sajátosságát fogalmazza meg: „A hallucináció a szemünk láttára bomlasztja fel a valóst, egy kvázi valóságot állítva a helyére.” (Uo.) Ez a kvázi valóság tehát nem zárja ki teljesen és nem cseréli le az észlelt világ tényeit, inkább csak modulálja, átalakítja és megváltoztatja azok valóságérvényét (Merleau-Ponty, 2012, p. 368). Emellett pedig új, kizárólag a hallucináló számára érvényes szubjektív tényeket iktat bele.

Merleau-Ponty leírja egy meszkalin hatása alatt álló férfi élményét, aki számára a környező világ dolgai előbb mind hólyagszerűvé válnak, aztán később minden, amit lát nyálkássá és pikkelyessé alakul át, mintegy hangnemváltás-szerűen. Később arra asszociál, hogy egy kígyók által körülvett szigetre került. Merleau-Ponty rámutat, hogy amint a példa is tükrözi, a hallucinációk nem egy másik realitást iktatnak be, amely teljesen elnyomja vagy helyettesíti a korábbi, hanem egy más valóság módját, jellegét, hangulatát keltik fel. Egy pszeudo-valóságot teremtenek, amely ráfilmeződik az eredeti vásznára, helyenként eltakarva, helyenként felvillantva azt. Ezáltal azonban mégis felbomlasztják és átszövik a korábban valósnak hitt világ szövetét. Ugyanakkor rámutat, hogy a hallucinálók általában tudatában vannak, hogy az általuk vélt tények valamiért mégsem úgy valóságosak, mint a hétköznapi világ dolgai és tényei (Merleau-Ponty, 2012, pp. 362–363). Ez nem zárja ki ugyanakkor azt,

hogy a hallucinációt valósabbnak érezzék, mint az addig megszokott észleleti világukat.

Másrészt a hallucinációk sosem folyamatos, megszakítatlan jelenléként állnak fenn, hanem csak időszakos jelenségekként, amelyek ideig-óráig eluralják a hallucináló tudatát, de aztán szertefoszlának, és átadják helyüket a korábban megszokott világnak. Egyfajta ingadozás, ide-oda billegés figyelhető meg a hallucináció tudatállapota és az úgynevezett normális tudatállapot között, a valós tapasztalati világ azonban mindig ott sejlik a háttérben (Merleau-Ponty, 2012, p. 369). Merleau-Ponty számos példát hoz fel erre pszichopatológias esetleírásokból. A skizofrének például az esetek többségében meg tudják különböztetni az észleléseiket és a hallucinációikat, és ha az észleleti mezőben reprodukálják számukra a hallucinált tényállást, pl. valóban odaállítanak a kertbe egy embert, ahol azt a hallucinációban látni vélik, vagy valóban bejátszanak nekik egy hangot, amelyet hallani vélnek, akkor a különbséget észreveszik (uo.). Ha viszont ezeket meg tudják különböztetni egymástól, és ítélni tudnak arról, hogy amit tapasztalnak az nem lehet úgy valós, ahogyan a mások által is tapasztalt világ, akkor a hallucináció nem úgy adott mint egy érzéki tartalom, és nem is úgy mint téves ítélet. Ráadásul még csak nem is arról van szó, hogy azt hiszik, hogy látják, amit látnak, hiszen az feltételezne egy távolságot a hallucinált tartalomtól. A hallucináció mindenekelőtt közvetlen evidenciaként adódik a hallucináló számára. Ott van, betüremkedik tapasztalati mezejébe és a közvetlen bizonyosság erejével lép fel (Merleau-Ponty, 2012, pp. 363–364).

Az empirista és az intellektualista megközelítések Merleau-Ponty szerint azért vétik el e fenomén természetét, mert egy objektív lét elsődlegességének a tételezéséből indulnak ki és azt hamis észlelésként vagy hamis ítéletként értelmezik. A fent említett perspektívák nehézségei abból adódnak, hogy az objektív gondolkodás elvéti a hallucináció fenomenális természetét és nem érti meg a szubjektum pre-objektív fenoménhez való kétértelmű kapcsolódását. A tudat elválaszthatatlan a testétől, a test pedig a tudatától, és ezt az elementáris egységet nem hatja át teljes mértékű transzparencia. A hallucináció a fenomenális testnek ehhez a dimenziójához, az ún. pre-objektív szférához vezet vissza, amelyben a világ még egy kétértelműségekkel teli, alakulófélben lévő értelemképződmény. Ebben még semminek nincs határozott körvonala, és itt még a külső és a belső, az észlelet és a fantázia nem válik el egymástól. Inkább ezek öntörvényű egybejátszása, spontán és irányítatlan artikulálódása figyelhető meg.²

Egyrészt azt kell megértenünk – érvel Merleau-Ponty – hogy a hallucináció ennek a testnek a hallucinációja, másrészt azt, hogy a hallucináció megelőzi a világtapasztalatot: „A hallucináció nem a világban van, hanem a világ előtt” – írja, rámutatva arra, hogy a hallucináció abban a testi-testközi dimenzióban jön létre, amelyik még nem tartozik a világhoz.” (Merleau-Ponty, 2012, p. 368)

² Bár Merleau-Ponty *Az észlelés fenomenológiájában* a pre-objektív szféra kapcsán nem beszél kimondottan a fantázia és az észlelés összekeveredéséről, egy későbbi, a gyermeki észlelést elemző írásában kimondottan ezek elválaszthatatlan összetartozásáról beszél. Ld. Merleau-Ponty, 1964. Idézi még: Vermes, 2006, p. 70.

A hallucináció a saját test szintjén képződik meg, a testi intencionalitás önmaga köré szituációt kivetítő mozgásában. A testséma zavarai, a hanghallás és a deperszonalizáció jelenségei egyaránt jól illusztrálják ezt a tényt. Számos skizofrén érzékeli, hogy valami/valaki megszállja a testét, hogy valahonnan irányítják, vagy hogy egy meghatározott helyről figyelik (vö. Mancini et al., 2014). A testséma zavara és a deperszonalizáció Merleau-Ponty szerint azért fejeződhet ki egy fantazma révén, mert a saját test és a fizikai-emberi környezet, amelyben az találja magát, nem leválasztható egymásról, a kettő kölcsönösen konstitutív egymás számára. A hallucináció pedig azért lehetséges, mert a fenomenális test a tényleges közegéről leválva is képes a habitusai révén felidézni ennek az immár pseudo-közegnek a jelenlétét. Ilyenkor az történik, hogy egy érzéki pár nélküli, vagy az érzéki párjától valamilyen oknál fogva elforduló vizuális képesség önműködővé válik és megteremt egy privát korrelátumot. Egyfajta tudatosságot és akarati működést megelőző egzisztenciális beállítás ez, mint a fantomvégtag esetén. Az egzisztencia totális intenciója, amely valamilyen oknál fogva visszahátrál vagy elfordul a „közös” tapasztalati világtól, létrehozva a maga privát univerzumát. Ebben a világban a hallucinációknak szerepe, értéke és értelme van. Az egzisztencia totális intenciója egy olyan, az észlelést és hallucinációt egyaránt megelőző valamire irányultság, amely minden tapasztalatunk mélyén ott húzódik, és amely azoknak irányt, összefüggést és kontextust biztosít. Egy skizofrén esetében például ez az „intencionális ív” más irányt vesz, mint az úgynevezett normális alany esetében, és a közös világ tényszerűségeitől elfordulva egy saját bizonyosságokra épülő, privát világ letéteményesévé válik. A hallucináló ezért nem is úgy kezeli az érzékelés tényeit, mint az ún. normális alany, hanem pusztán felhasználja azokat egy neki megfelelő pseudo-közeg kialakításához. Arra a kérdésre, hogy ez az egzisztenciális elhajlás miért és hogyan jön létre, Merleau-Ponty nem ad kimondott választ, a magyarázatra csak következtethetünk. Abban a korábban is hivatkozott passzusban például, ahol a traumáról és az elviselhetetlen egzisztenciális tények mágikus úton történő megkerüléséről beszél azt sugallja, hogy a patológikus hallucinációt egy ilyen megküzdési stratégiaként kell értelmeznünk.

A hallucináció azért korábbi, mint a világ, mert egy olyan „individuális tájban” foglal helyet, amely megelőz minden objektív értelmet és közös jelentést. A hallucináció a meghatározatlan és alakulófélben lévő testi értelemképződés dimenziójához tartozik. A világ lényege viszont éppen az, hogy közös. A világ észlelési perspektíváinknak az az egymást keresztező horizontja, amelyben a nyelvileg artikulált egyéni tapasztalatok egymást áthatva nyerne interszubjektív igazolást és objektív érvényt. A hallucináció már csak ezért sem lehet észlelés vagy az észlelés egy torzított formája, mert az észlelt dolgok nem egyszerűen az én tudatom vagy cselekvésem tárgyai, hanem más szubjektumok észlelésének, cselekvésének és ténykedésének az objektumai is – erről folyamatos tapasztalattal rendelkezem. Másrészt az észlelésemnek van egy térben és időben kibomló kontinuitása, amelynek során az észlelt dolog különböző oldalai és sajátosságai egymást apprezentálva és kiegészítve folyamatosan bomlanak ki, előrevetítve és beigazolva egymást. Ehhez pedig hozzákapcsolód-

nak még mások apprezentált és beigazoló tapasztalatai is, egy többé-kevésbé egybehangzó tapasztalati együttest alkotva meg. Merleau-Pontyt parafrázálva, észleléseim meghatározatlan számú észlelési láncolatot vonnak magukkal, amelyek a tapasztalás időbeli folyamatában meg fogják erősíteni ezeket és harmonizálni fognak velük. Husserl tapasztalati egybehangzással kapcsolatos gondolatmenetét látjuk itt visszaköszönni, és az észlelés önnormalizáló működésének egy újabb, sok ponton hasonló megfogalmazását. *Az észlelés fenomenológiájának* újszerűsége a husserli gondolkodáshoz képest abban áll, hogy mélyrehatóbban elemzi e szféra öntörvényű értelemképződéseit, rámutatva egyúttal az ezekre épülő, de ezeket teljességgel soha át nem látó tudat kiszolgáltatottságára is. A hallucináció sajátossága az észleléshez képest az, hogy egyrészt efemer, másrészt artikulátlan és elnagyolt, hiányzik belőle a tartalmi és perspektivikus gazdagság, az időbeli mélység, harmadrészt pedig – és ebben ütközik ki az észleléssel szembeni alapvető különbsége –, a hallucináló a korábbi észleletekkel és a mások tapasztalataival nem összeegyeztethető. Egyszerűen nem illeszkedik a megjelenések rendszerébe (Merleau-Ponty, 2012, pp. 369–370).

„A hallucináció nem mint egy észlelés, hanem mint egy valóság érvényes” – érvel Merleau-Ponty –, mindez pedig azért lehetséges, mert a hallucináló számára az észlelt világ elveszítette a kifejező erejét (Merleau-Ponty, 2012, p. 370). Az az alapvető intencionalitás, ami egzisztenciának a világteremtő önkivetülése egyben egy önkifejezési aktusnak is tekinthető. Vagy inkább egy létezési stratégiának, amelyben benne van a környezethez való alkalmazkodás, az arra való reagálás, az abban való berendezkedés és az ahhoz való alkotó viszonyulás lehetősége is. A gondolatmenet folytatásaként azt az állítást teszi, hogy „[a] hallucináció és az észlelés egyetlen primordiális funkció modalitásai” (uo.). A valóság indexe pedig a patológiás hallucináció esetén valamiért ehhez kapcsolódik. Ami sokkal inkább személyes és sokkal inkább affektív eredetű, mint azt gondolnánk.

Milyen következtetéseket vonhatunk le mindebből a normális és a patológikus tapasztalat sajátosságait illetően?

Először is a hallucináció patológikus fenoménje egy privát élmény vagy egy önmagára záruló, csakis a hallucináló szubjektum számára érvényes pszeudo-világ, amely bár az interszubjektív észleleti világ mellett, azzal egyidejűleg és azt átszöve létezik, mégis részben vagy egészen elvonja attól a valóságosság érvényét. Egy saját valóságot teremt, amely a hallucináló szubjektum számára érvényesebb, mint az előző.

A normális tapasztalat fő sajátossága az, hogy önmagával és más szubjektumok tapasztalatával egybehangzó, azaz nem teljesen és kizárólagosan szubjektív, hanem közös és megosztható, sőt valójában a beszéd és a kifejezés közege keresztül már mindig is a közösen konstituált tapasztalatok rendszerébe illeszkedik. „A normális alany nem esik egybe a szubjektivitással, hanem menekül előle, valóban a világon van, közvetlen és naiv fogása van az időn, a hallucináló viszont arra használja fel a világon-létet, hogy egy privát közeget metsszen ki magának a közös világból...” – olvashatjuk Merleau-Ponty sommás következtetését (Merleau-Ponty, 2012, p. 371).

A hallucináció bizonyos szempontól az észlelés helyébe lép, a helyettesítés logikája pedig azon az elven működik, hogy az érintett számára az egy élhetőbb, elviselhetőbb egzisztencia lehetőségét kínálja fel. Mert – ahogy itt Merleau-Ponty megint csak utalás szintjén említi – egy ilyen elhajlott és magára záruló egzisztencia csak egy „ádáz”, „engedetlen”, „ellenálló” világgal szemben határozhatja meg így magát. Stratégiáját pedig úgy kell értékelnünk, hogy a hallucinációk által egy biztonságosabb közeget próbál magának megteremteni (Merleau-Ponty, 2012, p. 370).

3. Az absztrakciós képesség zavara

A patológikus testtapasztalat újabb példája az úgynevezett „lelki vakság”, amelyet Merleau-Ponty egy Gelb és Goldstein által leírt eseten keresztül szemléltet.³ A tanulmányban jellemzett Schneider nevű beteg testérzékelési és mozgásos zavara abban áll, hogy képtelen csukott szemmel vagy utasításra absztrakt mozdulatokat végrehajtani vagy olyan mozdulatokat tenni, amelyek semmilyen konkrét szituációhoz nem kapcsolódnak. Például nem tudja a karját vagy a lábát utasításra megmozdítani, és nem tudja testrészei helyzetét meghatározni. Ha hozzá érnek, nem tudja megmondani, testének melyik pontját érintették meg. Csak akkor képes absztrakt mozdulatokat tenni, ha nézheti a végtagját, amellyel végrehajtja azt. A konkrét szituációkhoz kötött, megszokott cselekvésekre viszont, mint például az orrfújás, a lámpagyújtás, vagy egy szűnyog lecsapása a karján minden további nélkül képes.

E tünetek először is arra utalnak, hogy Schneidernek a testéről mint habituális cselekvések eszközéről van tudata, ilyenként képes használni azt, de nem rendelkezik teste absztrakt, virtuális képével, amely lehetővé tenné számára, hogy azt leválassza a konkrét szituációról és szabad cselekvési képességgként rendelkezzen vele. Mozdulatait a szituáció részének tekinti, nincs tudatában akaratlagosságuknak. Azaz nem esik egybe nála a mozgás és a mozgás tudata. Ez a tény Merleau-Ponty szerint egyrészt arra utal, hogy a testben működik egy tudatosságot és akaratlagosságot megelőző, a környező világbeli helyzetet és mozgást automatikusan koordináló kivetülés, amit – ahogyan már korábban említettük – működő intencionalitásnak nevez. Másrészt arra világít rá, hogy az úgynevezett normális testhasználat feltételez egy magasabb szintű intencionális működést és ennek ráépülését az előbbi, szituációhoz kötött testi mozgásra. A normális testtapasztalattal rendelkező alany esetében a kettőnek egymással összefonódva kell együttműködnie egymással.

Ez a patológiás példa ugyanakkor rámutat a test világban való helyzetére is: testem elsősorban mint képesség adódik, mint mozgási, cselekvési, látási és hallási képesség. Mint a világ bizonyos régiói fölötti hatalom, amely a tárgyak felé fordul és észleli, manipulálja azokat. „A beteg – írja Merleau-Ponty – egyszerűen nem más,

³ Merleau-Ponty Gelb és Goldstein: „Über den Einfluss des vollsatndigen Verlustes des optischen Vorstellungsvermögen auf das taktile Erkennen” című írására hivatkozik, ami a *Psychologische Analysen hirnpatologischer Falle* című könyv második fejezete (157–250) (Merleau-Ponty, 2012, p. 125).

mint saját teste, teste pedig egy bizonyos világra való képesség.” (Merleau-Ponty, 2012, p. 129) Ám látnunk kell, hogy ez a fenomenális test csak egy közvetítő a szubjektum és a világ rendszerében – a világban való tájékozódás képessége többet jelent, mint a közvetlen környezetben való eligazodás. Az előbbit a tudat intencionalitása valósítja meg. Ez pedig a maga során és a maga számára létrehoz egy, a jelentések rendszerében is értelmezhető és azok alapján is működtethető objektív testet. A normális alany a testét nem pusztán úgy birtokolja, mint ami a környezet része, hanem képes azt a gyakorlati jelentéstől megfosztott ingerek korrelátumaként használni, mint fiktív szituációkra is nyitott képességet. Képes arra, hogy a virtualitásba helyezkedjen, sőt az ingerek egy ún. normális alanyban nem egy azonnali, aktuális, hanem előbb mindig egy virtuális mozgulatot hívnak elő. Schneider éppen ezt nem tudja megvalósítani: nem tudja testének egy másodlagos, reprezentációs képzetét kialakítani és azt a konkrét, gyakorlati helyzettől elvonatkoztatva használni. Jelen esetben agyi sérülésre visszavezethető „lelki vakság” elsősorban az absztrakciós képesség zavara, másrészt viszont, mivel ez a tudati élet több területén megnyilvánul, a teljes intencionális rendszer diszfunkcióját eredményezi. A tapintás és a virtuális tapintás, vagyis a látás disszociációja Schneidernél mozgási és testérzékelési zavarokhoz vezet, amelyek a maguk módján szintén visszahatnak az előbbiekre. Mindez azt igazolja, hogy a fenomenális test képességek szinergikus rendszere, a tudat pedig – egy alapvető értelemben – e rendszer egységének a tudata (Merleau-Ponty, 2012, p. 173). Schneider patológiás esete rámutat a tudati élet egy másik fontos sajátosságára: az egyik képesség zavara vagy sérülése a többi képesség működésében is megmutatkozik, és így tulajdonképpen az össztapasztalat szintjén jelentkezik. A patológiában bizonyos értelemben mindig a teljes világtapasztalat módosul. Mindez pedig Merleau-Ponty szerint azért van így, mert a vizuális reprezentáció, az absztrakt mozgulat és a virtuális tapintás ugyanannak a központi fenoménnek a megnyilvánulásai, a világra irányuló kivetítési/kivetülési képesség, az alapvető intencionalitás modalitásai. Azért nem választhatók szét és azért feltételezi mindegyik az összes többi, mert csak így együtt, egymásra épülve és együttműködve hozhatnak létre egy világ-szerű koherens egészt. A tudat nem más, mint intenciók szövődéke, ezt a szövődéket pedig egybetartja valami.

Az észlelés fenomenológiájának az egyik legfontosabb és legtömörebb szöveg helyén ennek kapcsán a következőket olvashatjuk:

Az intelligencia, valamint az észlelés alatt is egy alapvetőbb funkciót fedezünk fel, egy minden irányban mozgó mozgásvektort, ami olyan, mint egy fényszóró, és ami által bármi felé oda tudunk fordulni, legyen az rajtunk kívül vagy bennünk [...] Az a központi funkció viszont, amiről beszélünk, mielőtt láttatná vagy megismertetné velünk a tárgyakat, titkosabban készíti őket létezni számunkra. Mondjuk tehát inkább azt, más művektől kölcsönözve a kifejezést, hogy a tudat életét – megismerő, vágyó vagy észlelési életét – egy intencionális ív tartja fenn, amely körénk vetíti a múltunkat, a jövőnket, emberi környezetünket, fizikai, ideológiai, morális helyzetünket, vagy inkább: azt eredményezi, hogy mindezekben

a viszonyokban szituáltak vagyunk. Ez az intencionális ív az, ami az érzékek egységét, az érzékek és az értelem egységét, az érzékelés és a motorosság egységét alkotja. Ez az, ami a betegnél meglazul. (Merleau-Ponty, 2012, p. 159)

A tudat normalitása végső soron ennek az intencionális ívnek a feszességén múlik, mely értelmezésem szerint az önérzékelés vagy önvonatkozás intencionalitását jelöli. A különböző intenciók és érzékek egységét, ezek egymással való összefüggését ugyanis nem más garantálja, mint ez a tapasztalat folyamatos önvonatkozásaként értelmezhető önérzékelés. A tudat legalapvetőbb zavarai pedig ennek a meglazulásához, elhalványulásához vagy széteséséhez köthetők. A továbbiakban ez fontos nyomvonal lesz a tudat zavarainak fenomenológiai értelmezésénél.

4. Affektív diszfunkció

„Ha belátjuk, hogy a vágy vagy a szerelem révén egy tárgy vagy egy létező hogyan kezd el létezni számunkra, azzal azt is jobban megértjük, hogy a tárgyak és a létezők hogyan létezhetnek általában véve” – olvashatjuk *Az észlelés fenomenológiája* egyik szöveghelyén (Merleau-Ponty, 2012, p. 178.). Az affektivitásnak Merleau-Ponty szerint kardinális szerepe van testünk értelemalkotó tevékenységének megértésében, melyhez a legjobb út a vágy mint testi intencionalitás vizsgálata.

Hogyan születik meg bennünk a vágy vagy a szerelem? Hogyan emel be valakit világunk középpontjába, és ez a kizárólagos vonatkozás hogyan zár ki és minősít át minden mást az életünkben? Próbáljunk gondolatban végigmenni ezen az úton – ami persze mindig személyes, de ugyanakkor mégis van benne általánosság.

A másik eleinte még csak feltűnik a világom horizontján. Észreveszem, hogy szép, hogy kecsesen mozog, megüti a fülem a hangja. Elkezd foglalkoztatni, hogy hogyan kerülhetnék közelebb hozzá, szeretném jobban megismerni. Felébred bennem a kíváncsiság. Aztán ahogyan egyre közelebb kerülünk egymáshoz a testi vonzalom mélyülni kezd és bekapcsol az érzelmi dimenzió. Közelében nyugalmat és otthonosságot érzek vagy éppen gyermeki izgalmat és lelkesedést. Ha vele vagyok, felfüggesztődik az idő, kizáródnak a többiek, megszűnik a körülöttünk lévő világ. Elválás után fellép a hiányérzet és a vágy. Gondolataim, fantáziáim, elkezdnek egyre inkább köré fonódni és elindul egy öngerjesztő folyamat, amelyben a hiány vágyat, a vágy fantáziákat, a fantáziák gondolatokat és cselekvési terveket ébresztenek bennem. A másikkal való találkozás, a találkozással való várakozás egyre nagyobb izgalommal tölt el. Mindennapjaimat, időmet, tevékenységeimet elkezdem köré szervezni. Környezetem és a város terei affektív energiával ruházódnak fel és aszerint szerveződnek, hogy hol találkozhatom vele. Olyan új helyzeteket és tevékenységeket, szórakozásokat keresek, amelyben vele együtt lehetek.

Amint a fenti példa is érzékelteti, a szerelem, a vágy nem egyszerűen csak a „tárgyára” vonatkozik, hanem átszínezi, átalakítja és átlelkesíti egész világomat. Beindítja az erotikus fantáziám és a jövővel kapcsolatos ábrándozásaim, melyek most

már teljesen új irányt vesznek. Ugyanakkor szexuális értéket és jelentést ad a külső ingereknek, és meghatározza, hogyan használjam a testem.

Az affektivitás működésének pontosabb megértéséhez Merleau-Ponty megint csak az abnormális testtapasztalat példáját hozza fel, ezúttal a szexuális diszfunkció esetét. A korábban már szóba került Schneider nevű beteget a női test észlelése az obszcén témák vagy képek egyáltalán nem izgatják fel. Sőt, magától egyáltalán nem is keresi a szexuális érintkezés lehetőségét. Illetve, ha szexuális helyzetbe kerül, úgy viselkedik, mintha nem tudná, mit kell tennie (Merleau-Ponty, 2012, p. 179). Hogyan magyarázható mindez? A normális alany – érvel Merleau-Ponty – egy női testet nem egyszerűen testként észlel, hanem erotikus testként. Észlelését egy „titkos észlelés” járja át, ami a szexualitás lehetőségét vetíti belé. Ez pedig a test azon képességéhez köthető, hogy egy szexuális világot vetítsen maga elé, és egy szexuális szituációba helyezkedjen bele. Schneidernél, úgy tűnik, ez hiányzik. Egyszerűen nem képes erotikusként észlelni egy női testet és nem képes egy helyzetbe belelátni a szexualitást. Schneidernek ugyanakkor nem a szexualitásról alkotott fogalmával és nem a teste működésével van problémája, hanem affektív intenciójával, illetve helyzetfelismerő képességével. Schneiderben az érzelem és a vágy képessége sérült, és emiatt számára a világ affektív dimenziója hiányzik. Ez a patológias eset Merleau-Ponty szerint azt mutatja meg, hogy az automatizmus és a reprezentáció között van egy „vitális zóna”, amiben megformálódnak a szexuális lehetőségek. A szexualitás nem pusztán ösztön és nem is csak fantázia, hanem a kettő közötti elevenség, ami a testben születik meg és abban fejeződik ki. Azon keresztül vetül ki a világra és a másikra. Egy vonzó női/férfi test észlelése különbözik az egyszerű észleléstől, és jelentése különbözik a reprezentációtól. Ez egy olyan rejtett intenciót hordoz magában, amely egy testen keresztül egy másik testet céloz meg és közvetlenül a megélt, testi világban jön létre (Merleau-Ponty, 2012, pp. 180–181). A szexualitás nem egy tőlünk különálló ösztönös funkció, hanem a konkrét emberi egzisztencia beállítottságát testesíti meg. Ha elzárom magam az érzelmeimtől és a vágyaimtól, akkor a világhoz való viszonyom érzelemmentessé válik, mint ahogyan a másikkal való kapcsolatom is. Ha megengedem magamnak a vágyat és a testi élvezet megélését, akkor testem és világom is erotikával terhes lesz.

Mondandója alátámasztásaként Merleau-Ponty felhossa még a női frigiditást, mint példát. A kortárs pszichológiai kutatások alapján amellet érvel, hogy az úgynevezett frigid nők sem testi diszfunkcióval vagy fogyatékosággal küzdenek, hanem érzelmi problémákkal. Azzal a férfival nem tudnak érzelmileg rezonálni, akivel szexuális kapcsolatban kellene lenniük. Egyszerűen nem tudnak „jelen lenni” a vele való érzelmi helyzetben (Merleau-Ponty 2012, p. 182). További szemléletes példaként egy Binswanger által leírt fiatal lány esetét említi meg, aki, miután eltiltják tőle a szerelmét, beszédképtelenné válik. Itt mégsem egy akaratlagos döntésről vagy dacról van szó, hanem – Merleau-Ponty szerint – a beteg egyszerűen csak elfordul attól a világtól és közegtől, amely a számára éltető szerelemtől eltiltja. „A beteg – írja – úgy válik le a hangjáról, ahogyan bizonyos rovarok a lábukat vágják le. A szó szoros

értelmében hang nélkül marad.” (Merleau-Ponty, 2012, p. 187) A beszéd a többkehez, a társas világhoz való kapcsolódás képessége, a beszédre való képtelenség pedig az ebben a világban való részt nem venni akarás kifejeződése. A test – hangsúlyozza – a teljes egzisztencia elköteleződését fejezi ki. A test és a beszéd maga a kifejeződés.

Összegzés

Az eddigiek alapján a normális és a patológiás tapasztalat különbségeit a következőképp összegezhetjük.

Normális tapasztalat esetén a taktilis és a vizuális adottságok az együttlétezés viszonyában vannak, a vizuális módosítja a taktilist, a taktilis viszont a vizuális-absztraktt mozdulat alapját képezi. A kettő folyamatosan áthathatja és átszínezi egymást, egymásba fonódik. Ugyanez a helyzet az auditív és motoros adottságok és az előbbiekké összefüggésével is. A normális tapasztalat tehát sohasem elszigetelt taktilis, vizuális vagy más adottságok együttese, hanem szinergikus összetapasztalat. Amennyiben a fenti képességek disszociatív módon működnek, patológiáról beszélünk, ez a patológiás jelleg pedig a tapasztalat minden regiszterében megmutatkozik. Nem csak egy funkció többit nem érintő kieséséről van szó, hanem az összetapasztalat jellegének a módosulásáról. Más terminusokban fogalmazva, a tudat szintetikus jellegénél fogva a betegség ennek sohasem „csak” egyik funkcióját érinti, hanem mindig a teljes tudatot. A normális testérzékelés szintén a képességek egységének szinergikus egységén alapszik, és egyfajta általános „képes vagyok” tudatát eredményezi. A tudat disszociációja vagy összeomlása a testi automatizmusok felszabadulásához, a fenomenális test értelemképző tevékenységének a spontán, uralhatatlan öntörvényű működéséhez vezet, különböző hallucinációs jelenségeket, módosult tudatállapotokat, torzult tapasztalati struktúrákat hozva létre.

A patológiás jelenségeket azonban a megfelelő kontextusban kell megértenünk. A tévedés, a betegség, az örület és „mindaz, ami leválaszt minket a világról” nem véletlenszerű, nem esetleges, nem a környezetünk és a világ eseményeitől független folyamat, hanem az eleven test szenvedés-minimalizáló eszköze.⁴ Amint azt korábban már többször is hangsúlyoztam, az egzisztencia túlélési startégiája.

Irodalom

⁴ David M. Peña-Guzmán cikkében, amelyben Georghe Canguilhem és Merleau-Ponty normalitással, illetve testi normativitással kapcsolatos nézeteit hasonlítja össze, mellett érvel, hogy a tapasztalat önnormalizáló működése mögött mindkét szerzőnél egy ún. „patetikus” elvet figyelhetünk meg, vagyis a test oly módon alakítja tapasztalása módját, hogy lehetőleg elkerülje a fájdalmat és szenvedést (Peña-Guzmán, 2013).

- Merleau-Ponty, M. (1964). Les relations avec autrui chez l'enfant. *Bulletin de psychologie*, 18(236), 295–336. <https://doi.org/10.3406/bupsy.1964.7462>
- Merleau-Ponty, M. (2012). *Az észlelés fenomenológiája* (Sajó S., Ford.). L'Harmattan – Magyar Fenomenológiai Egyesület.
- Ramachandran, V. S. & Rogers-Ramachandran, D. (2000). Phantom limbs and neural plasticity. *Archives of neurology*, 57(3), 317–320. <https://doi.org/10.1001/archneur.57.3.317>
- Vermes, K. (2006). *A test éthosza. A test és a másik tapasztalatainak összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában*. L'Harmattan.
- Mancini, M., Presenza, S., Bernardo, L., Lardo, P. P., Totaro, S., Trisolini, F., Vetrugno, L. & Stanghellini, G. (2014). The life-world of persons with schizophrenia. A panoramic view. *Journal of Psychopathology*. 20. 423–434.
- Peña-Guzmán, D. M. (2013). Pathetic Normativity. Canguilhem and Merleau-Ponty's Philosophy of Norms. *Chiasmi International*, 15. 361–384. <https://doi.org/10.5840/chiasmi20131525>